

GRADA®

MÉDIA LŽI A PŘÍLIŠ RYCHLÝ MOZEK

PRŮVODCE
POSTPRAVDIVÝM
SVĚTEM

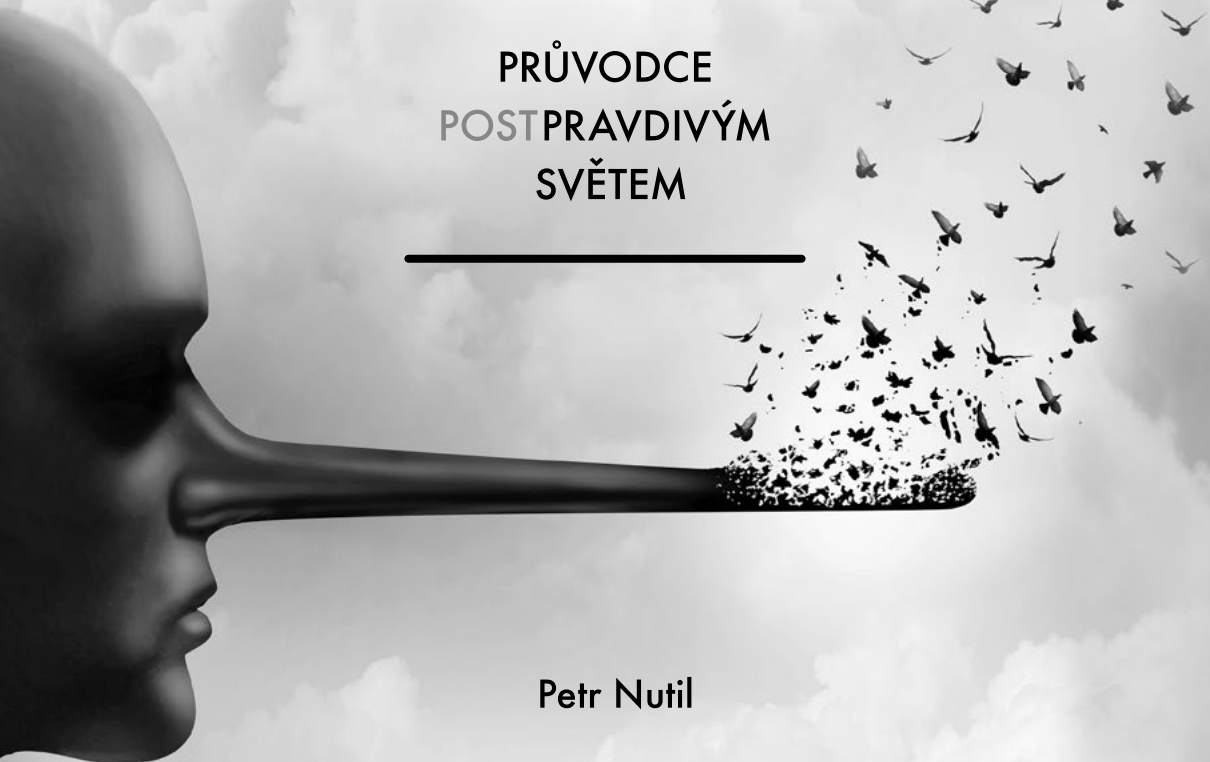

Petr Nutil

GRADA®

MÉDIA LŽI A PŘÍLIŠ RYCHLÝ MOZEK

PRŮVODCE
POSTPRAVDIVÝM
SVĚTEM

Petr Nutil

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Petr Nutil

Média, lži a příliš rychlý mozek

Průvodce postpravdivým světem

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400

www.grada.cz

jako svou 6829. publikaci

Odpovědná redaktorka Mgr. Marie Zelinová

Grafická úprava a sazba Eva Hradiláková

Návrh a zpracování obálky Vojtěch Wagner

Počet stran 192

První vydání, Praha 2018

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2018

ISBN 978-80-271-0959-3 (ePub)

ISBN 978-80-271-9669-2 (pdf)

ISBN 978-80-271-0716-2 (print)

Obsah

Řekli o knize	9
Proč tato kniha vznikla a co v ní najdete	11
Úvod	13
Použité zdroje	15
Pojmy	16
Použité zdroje	21
Část první: O nás	23
1. KAPITOLA	
Malé zamyšlení aneb Na čem záleží	25
Použité zdroje	29
2. KAPITOLA	
Jezdec, slon a zběsile rychlá doba	30
Plazí mozek aneb Myšlení rychlé a pomalé	30
Zkroťte si slona	35
Soudcův dobrý oběd	36
Kognitivní slepá skvrna	37
Slepá skvrna v myšlení	38
Použité zdroje	40
3. KAPITOLA	
Nesnesitelná lehkost poslušnosti	42
Poslušnost a konformita jako lidská přirozenost	42
Odvrácená tvář poslušnosti	45
O skupinové hlouposti	46
O sociální nákaze	49
Použité zdroje	50
4. KAPITOLA	
Tříštění společnosti, skupinová polarizace a zrození radikála	51
Role internetu v polarizaci	52
Poznámka o časech, které se nemění	53
Nová média jsou dobrý sluha, ale špatný pán	55

Anonymita	55
Zrození radikála	59
Recept na násilné chování	62
Použité zdroje	64
5. KAPITOLA	
Věštci a proroci	66
Absurdita je lidská přirozenost	66
Čemu věříme? A proč vlastně?	69
Forerův efekt	71
Jak se stát věštcem?	73
Iluze znalců	76
Já to celou dobu vědě!	77
Sebevědomí o budoucnosti ani pravdě nevyovídá	78
Použité zdroje	79
6. KAPITOLA	
Thomasův teorém: Proč naše předpovědi mění svět	81
Větší problém než události samotné jsou jejich interpretace	81
Reálné důsledky nereálných situací	82
Sebenaplňující proroctví	84
Pygmalionský efekt	85
Použité zdroje	86
Část druhá: Nejen o médiích	87
7. KAPITOLA	
Mediální gramotnost a mediální manipulace	89
Už nežijeme s médii, žijeme v nich	89
Proč je mediální gramotnost důležitá?	91
Média a strach – jak se to rýmuje?	93
Síla médií	94
Svět hodnotíme na základě informací, které jsou v daný okamžik dostupné	95
Média a teroristé	96
Podstatou mediální gramotnosti je porozumění médiím	101
Techniky mediální manipulace	111
Použité zdroje	113
8. KAPITOLA	
Kritické myšlení	116
Co je kritické myšlení a proč je důležité?	116
Past absolutní nedůvěry a jak z ní ven	117
Kdo má pravdu? Někdy záleží na úhlu pohledu	118
Kritické čtení	119
Myšlenkové chyby	120

Occamova břitva	124
Humeova břitva	125
Popperova břitva	126
Použité zdroje	127
9. KAPITOLA	
Argumentační fauly: Jak nenaletět na řečnické triky	129
Co jsou to argumentační fauly?	129
Nejčastější argumentační fauly	130
Použité zdroje	135
10. KAPITOLA	
Hoaxy	136
Co je to vlastně ten hoax?	136
Dějiny a nepoučitelní lidé	137
Charakteristické znaky hoaxu	139
Čím hoaxy škodí?	141
Odkud se hoaxy berou?	141
Proč vlastně lidé hoaxům věří?	143
Slavné hoaxy	145
Hoax jako nástroj propagandy	150
Použité zdroje	152
11. KAPITOLA	
Propaganda	153
Lekce z historie	153
Goethe a talmud	153
Od předsudků k pogromům, od pogromů k holokaustu	155
Intermezzo	155
Tváře propagandy	156
Metoda odlidštění – dehumanizace	157
Bílá, černá a šedá propaganda	160
Jak číst propagandu	161
Propaganda pro nejmenší	162
Použité zdroje	163
12. KAPITOLA	
Zásady moderního propagandisty	164
Zjednodušte	164
Probudte emoce	165
Vykonstruujte nepřítele	167
Používejte slogany, cejchy a klamy	167
Mluvte tím správným jazykem	168
Ovládněte média anebo si vytvořte vlastní	169
Šířte chaos, vyčerpejte kritiky	169
Použité zdroje	170

13. KAPITOLA

Hybridní hrozby v českém kontextu	171
Po ruské stopě	171
Použité zdroje	174

14. KAPITOLA

Jak si ověřit informace na internetu	175
Click-baity, sociální sítě a bezhlaví sdíleči	175
Odstup a kritické myšlení	176
Jak si ověřit informace na internetu?	176
Použité zdroje	180

15. KAPITOLA

Budte hrdinové	181
Obrana demokracie	184
Použité zdroje	185

Závěr	186
--------------------	-----

Použité zdroje	189
-----------------------------	-----

Řekli o knize

Manipulace a lži existují od nepaměti a elektronická komunikace výrazně urychlila jejich šíření. V knize se dočtete, proč člověk lžím snadno podlehne, a také najdete návod, jak falešné zprávy odhalit.

Josef Džubák

zakladatel serveru HOAX.CZ

Petr Nutil dokáže střízlivě pozorovat a kriticky hodnotit svět kolem sebe, s odstupem, shovívavostí a s humorem sobě vlastním. Myslím, že starý Occam by z něj měl radost. Jeho břitva je velmi, velmi ostrá. Považuji Petra za vzácně přemýšlivého člověka a jsem opravdu rád, že se rozhodl svoje postřehy a myšlenky vtělit do knihy. Určitě ji budu mít v knihovně a jsem si jistý, že nespadne do kategorie těch nikdy nepřečtených.

Ondřej Fér

Info.cz

Schopnost orientovat se v informacích je nutným předpokladem našeho fungování ve společnosti. A jestli někdo umí poradit, jak se v přehršli informačních zdrojů vyznat a nenaletět, tak je to Petr a tato jeho kniha.

Miloš Gregor

spoluzakladatel projektu Zvolsi.info a odborný asistent na katedře politologie FSS MU

Přestože pro dnešní dobu bývá užíváno označení postpravdivá, nesmíme na hledání pravdy rezignovat. Zápas mezi pravdou a lží je odvěký a tato kniha přibližuje jeho současnou podobu i kolbiště, na kterém probíhá.

Karel Strachota

zakladatel a ředitel vzdělávacího programu *Jeden svět na školách* společnosti Člověk v tísni

Proč tato kniha vznikla a co v ní najdete

Už několik let na webu Manipulátoři.cz odhalujeme falešné zprávy, vyvracíme konspirace a bojujeme proti fámám a předsudkům. Upozorňujeme na techniky, které média využívají k přitáhnutí pozornosti, vysvětlujeme, jaké mají zájmy a jak proměňují své čtenáře ve zdroj zisku. Upozorňujeme na roli, jakou v šíření hoaxů a nesmyslů hrají sociální sítě a politické zájmové skupiny. Píšeme, publikujeme, diskutujeme.

A stejně – ať už jsem na jakékoli besedě nebo konferenci, odpovídám pořád na podobné otázky. Co jsou to ty hoaxy? Jak poznat, co je pravda a co není? Jak odhalit falešnou zprávu? Jak nenaletět? Proč nám média lžou? Ukazují zprávy svět, jaký skutečně je? Co je mediální gramotnost? A proč je potřeba kritické myšlení?

Nakonec jsem si řekl, že je na čase dát dohromady tahle témata, ty podstatné otázky, a dát jim formu, která má šanci oslovit víc lidí. Která trochu pomůže i těm, kdo na internet moc nepřijdou a kdo si s ním nevědí příliš rady – především se všemi těmi nesmysly, co se na něm dají najít.

A začal jsem psát tuhle knihu.

Její první část je o nás samých – o lidech, našem chování a rozhodování. Věnuje se tomu, proč rychleji cítíme, než myslíme, proč naše přání tak často formují budoucnost, jak nás ovlivňuje naše vlastní iracionalita, proč podléháme skupinové hlouposti a jak snadno se dopouštíme myšlenkových chyb.

Část druhá se věnuje hlavně aktuálním tématům a je zaměřena víc prakticky – na běžně užívané argumentační fauly a na odhalení manipulativních a propagandistických postupů v politickém i mediálním působení. Poodhaluje zákulisí mediálního průmyslu, výroby zpráv a techniky, jak námi média mohou manipulovat. A v neposlední řadě obsahuje i návody, jak odhalovat falešné zprávy, rozpoznat pravdu od lži a nepodlehnout konspiračnímu myšlení.

Čtenář by si měl být vědom toho, že tato kniha není vědeckou prací, a ani si neklaďte takové ambice. Je popularizačním textem, jež se snažím psát co nejsrozumitelněji i s ohledem na čtenáře očekávajícího spíše text, který je jakýmsi úvodem a nástinem probíraných témat.

Mám za to, že právě hledání styčných ploch mezi rozdílnými názory a disciplínami může víc než cokoli jiného napomoci pochopení a snad i spojování tak snadno rozdělitelných světů myšlenkových ghett.

Co jsem se při psaní této knihy naučil o lidech:

- Často vlastně nevíme, proč děláme to, co zrovna děláme.
- Racionálně se totiž chováme jen někdy – a to za příznivých okolností.
- Máme silnou intuici a emotivitu a platí, že rychleji cítíme, než myslíme.
- Myšlení dá totiž práci a je nepohodlné.
- Ať už vymyslíte sebevětší pitomost, vždy se najde někdo, kdo ji vezme vážně a uvěří jí.
- Informace, které jsou v rozporu s naším přesvědčením, s oblibou ignorujeme.
- Mnohem snadněji umíme najít chyby u těch, s nimiž nesouhlasíme.
- Hádky s názorovými odpůrci vedou k posílení stávajících postojů obou stran.
- Obvykle se nesnažíme hledat pravdu, ale spíše argumenty pro naše už dříve vytvořené názory.
- Lidé považují radikálnější změnu názorů v zásadních věcech za slabost.
- Prudké emoce libovolného druhu naše myšlení spolehlivě vypínají. Proto se před volbami straší víc než kdy jindy.
- Nerozhodujeme se ani tak podle toho, co je nejpodstatnější, ale spíše podle toho, co se nejsnadněji vyhodnocuje.
- Nejochtotněji se dáme nachytat na to, co máme rádi a čemu věříme – třeba na vizi přehledného, funkčního a bezpečného světa, který si přejeme.
- Naše názory z velké části utváří naše okolí – a proto by nám mělo záležet na tom, s kým se stýkáme.
- Víc než cokoli jiného jsme totiž přizpůsobiví a konformističtí. A tak když už se můžeme svobodně rozhodovat, obvykle se vzájemně napodobujeme. To ale není vždycky na škodu – třeba když pomáháme, protože ostatní pomáhají také.
- Přesto si devět lidí z deseti o sobě myslí, že jsou lepší než ostatní.
- Obecně se ale zajímáme spíš o ty, které vnímáme jako nám samotným podobné – a to je důvod, proč se mnohý politik prezentuje jako „jeden z nás“ a proč máme strach z těch, kteří jsou „odjinud“, mluví jinou řečí, mají jinou barvu pleti atd.
- Je jednodušší věřit kouzelníkům než odborníkům.
- Nevědomost, omyl, lež a podfuk jsou vždy pravděpodobnější než zázrak.
- O relevanci názorů a přesvědčení či libovolných předpovědí, a tím méně o osobnostních kvalitách nevypovídá ani sebevědomí, ani přesvědčivost a rétorická zdatnost mluvčího.

A jestli vás zajímá, jak jsem k tomu došel, čtete dál.

Úvod

My lidé jsme bezesporu výjimečně zvědavým druhem. Co je člověk člověkem, snaží se porozumět světu, který ho obklopuje. Poznávat ho, zkoumat a odhalovat jeho tajemství. Ne náhodou se naše inteligence, zvědavost a touha po poznání staly nejúčinnější zbraní našeho druhu v boji o existenci.

Nikdy se nepřestáváme pít po nových poznacích. Nikdy se nám nezdá, že už víme dost. Za každou otázku, kterou dokážeme zodpovědět, a za každý vyřešený problém máme hned deset dalších. Tak člověka charakterizoval známý zoolog Desmond Morris ve své knize *Nahá opice*. Zvědavost je nám hluboce vlastní a tvoří jakýsi prázeklad našeho poměřování se se světem. A stejně tak dlouho se my lidé snažíme přijít na kloub tomu, jak rozpoznat pravdu od lži. Na důležitost a význam, které pro nás rozum spolu s inteligencí mají, ukazujeme my sami. Svůj vlastní druh jsme přece poněkud neskromně označili jako *homo sapiens*, tedy jako člověka moudrého. Jsme ale skutečně tak rozumní, jak si o sobě rádi myslíme? To je základní otázka, která prostupuje celou touto knihou.

Mohlo by se zdát, že právě rozeznávání pravdy od lži v dnešní době elektronických médií – v době prosycené snadno dostupnými informacemi, dosažitelnými na několik málo kliknutí – bude snadnější než kdykoli předtím. Bohužel, často je to přesně naopak. Třeba i proto, že přestože nazýváme svůj druh moudrým, jsme bytostmi navýsost emocionálními a racionálně se chováme jen někdy, a to pouze za příznivých okolností.

Díky internetu máme na dosah studnici lidského vědění a nebývalé množství lehce dostupných znalostí a faktů, ke kterým bychom se v době předelektronické dopracovávali jen velmi ztěžka a zdlouhavě. Jenže právě tahle lehkost a dostupnost, spolu s otevřeností světa internetu, nás dostává do paradoxní situace, kterou před lety pěkně shrnul Will Rogers slovy: „Náš problém není v tom, že toho víme málo. Náš problém je, že mnohé z toho, co víme, není pravda.“¹

Relevantní, pravdivé informace jsou dosažitelné stejně tak jako lež a účelová dezinterpretace, přičemž odlišit je na první pohled nemusí být snadné. A my se mnohem snadněji než ke skutečnému stavu věcí dopravujeme právě k takovým odpovědím, které podporují náš už hotový pohled na svět. Rozpoznání pravdy od lži, faktů od názorů může být v nepřehledném množství internetových zdrojů obtížné. Jde ale o schopnost klíčovou, bez níž se neobejdeme.

Elektronická média a internet obecně jsou pomyslnou holí o dvou koncích a záleží jen na tom, jak ji uchopíme. Obvykle si totiž fakta, jimž dopřejeme sluchu, sami pro sebe filtrujeme. A naše názory a přesvědčení, jak praví známý bonmot, jsou pak výsledkem let, kdy jsme pozornost věnovali informacím, které nás utvrzovaly v našem přesvědčení, a zároveň jsme zcela ignorovali ty, které nabourávaly předem vytvořené dojmy a představy.

V žádném případě ale netvrdím, že dochází k inflaci lidské hlouposti, naivity a ochoty věřit sebevětšímu blábolu. Lidé se totiž příliš nemění a stejně jako kdykoli předtím se v obdobných situacích chovají obdobně – lekají nás podobné věci, snadno podléháme fámám, klepům, ale i „zaručeným proroctvím“, máme sklon zas a znovu uvěřit charismatickým vůdcům. Jsme jen lidé – a jako takoví se nevyhnutelně v každé situaci vyrovnáváme se svými emocemi a ovlivňují nás názory lidí, s nimiž se stýkáme především. Nic nového pod sluncem.

Jsme už prostě takoví. Dnes, stejně jako včera a kdykoli dříve se lidé neochotněji dávají lapit na to, „co mají rádi a čemu věří, co rádi poslouchají, například vizi prostého, laskavého a bezpečného světa, který by si přáli. Jedinci a skupiny, které se těmito hodnotami rádi ohánějí (pravda, láska, spravedlnost, dobro a zlo, vlast, Bůh atd.), bývají zcela cyničtí manipulátoři nebo nepřiliš bystré loutky v rukách těchto manipulátorů, obvykle lapené na vlastní ješitnost“⁴².

I když si o sobě rádi myslíme, jak jsme nezávislí, jedineční a individualističtí, opak je pravdou. Lidé jsou přirozeně spíše poslušní, přizpůsobiví, konformističtí a „sociálně učenliví“. Prsty v tom má – jak jinak – přírodní výběr alias evoluce. Výzkumy prokázaly, že lidské skupiny s vyšším podílem učenlivých a poslušných rostou rychleji – a to prostě proto, že spolupráce se vyplácí. Bez ohledu na naše názory jsme skupinovým, vysoce socializovaným druhem, s populací tvořenou množstvím snadno ovlivnitelných jedinců.

A dnes i díky sociálním sítím, elektronickým médiím a neustávajícímu přívalu informačního šumu máme mnohem víc šancí k tomu, abychom naletěli, nechali se ovlivnit či ovládnout. Vždy bude po ruce ochotný manipulátor, podvodník nebo

technolog moci, kterému se hodí poslušná figurka, s níž lze libovolně manipulovat a již lze využít – a nesejde na jménu boha, národa, vlasti, ideologie nebo rasy, kterou se přitom zaštití.

Někdy se zdá, jako by právě v této době byla lidská přesvědčení ve větší míře utvářena spíše vyhrocenými emocemi a názory než objektivní skutečností. Jako by fakta ztrácela svou váhu a my jsme se ocitli v době, které na nějaké ověřitelné pravdě už nezáleží, kdy se potýkáme s rostoucí nedůvěrou ve fakta nabízená zavedenými institucemi,³ kdy jsou fakta zejména politiky prostě ignorována, a jak se zdá – valné části občanů to naprosto nevadí. To je důvod, proč se setkáváme s označením současného světa jako postpravdivého, postfaktického, případně postrealistického.

V myšlení a reakcích jsme stále pralidmi, za které spíš než racionalita rozhodují instinkty a emoce. A stále se učíme, jak se vyrovnat se světem vysoce propojeným a komplikovaným, kosmopolitním a pořád se zmenšujícím. Věřím, že vám v tomto hledání a nalézání bude nápomocna i tato kniha.

Použití zdroje

1 William Penn Adair „Will“ Rogers, americký komik a komentátor (nedatovaný výrok).

2 Koukolík, F. – Drtilová, J. *Vzpouza deprivantů*. Praha: Galén, 2006, s. 105.

3 Grathwohl, C. *Oxford Dictionaries Word of the Year 2016 is Post-truth* [online]. 2016. Dostupné na www.oxforddictionaries.com/press/news/2016/12/11/WOTY-16.

Pojmy

Vzhledem k tomu, že se budeme věnovat době postpravdivé, uvažovat o pravdě, lži, myšlení, propagandě a souvisejících tématech, považuji za užitečné hned zkraje vyjasnit podstatné pojmy, o kterých bude řeč.

Jistě jste si všimli, že diskuze často víc než skutečný dialog – snahu o porozumění – připomínají oddělené monology hluchých. Spoustě nedorozumění by šlo přitom předejít, pokud bychom věděli, že pro nás slova znamenají totéž, že je chápeme stejně. Jenže tomu obvykle tak není.

Běžně si pojmy totiž vykládáme po svém, třeba jako slova úspěch a štěstí. Pro každého z nás mají trochu jiný význam, což asi nikoho nepřekvapí. V zamotanějších situacích se může jeden a ten samý výrok stát pravdivým a nepravdivým současně, protože vzhledem k nestejně chápaným významům půjde po věcné stránce o výrok jiný. Prostě jen proto, že různí lidé chápou věci různě.

Chceme-li se tedy s někým skutečně domluvit a porozumět si, je podstatné, abychom se shodli na tom, co ta která slova označují. To je podstatou známého Voltairova výroku „Chceš-li se mnou konverzovat, přesně vysvětli pojmy.“ Bez toho se nelze pohnout z místa. Bez porozumění se totiž veškeré to lidské mluvení mění v bláboly, které postrádají smysl. U vnímání osobního štěstí nebo úspěchu o nějakou přesnou definici zase až tak nejde. Nikomu nijak zvlášť neuškodí, vyloží-li se ta slova po svém.

Bohužel, jedním ze znaků postpravdivého světa je právě zmatení pojmů ve výrazně podstatnějších otázkách. Není úplnou náhodou, že k němu dochází právě v dobách, kdy se k moci derou populisté, extremisté a totalitáři. Stejnou situaci přesně analyzoval v roce 1957 i Ferdinand Peroutka¹: „Vznikají formule, které vypadají jako mystické: diktatura jediná skutečná demokracie, útok je obrana, přepadený je útočník, svoboda je nesvoboda a nesvoboda je svoboda... Je ponižující pro moderního člověka, že kteroukoli skutečnost je možno zastříti několika slovy.“ Jak dodává Erik Tabery, omezení svobody myšlení – mnohdy dobrovolné – bylo hlavním předpo-

kladem úspěchu komunistického puče v roce 1948 a násilný akt samotný byl už jen tečkou.

Pohybovat se zcela mimo kategorie pravdy a lži, to je cesta jako stvořená pro fanatismus, to je ráj pro propagandisty a země zaslíbená všech mocenských deprivantů.

A je to slepá, jednosměrná cesta neporozumění a iracionality, z níž lze sejít pouze důsledným usilováním o navrácení významů slov. Tato snaha je pro nás o to podstatnější, usilujeme-li o rozpoznání pravdy a lži nebo o dialog mezi názorovými odpůrci. A chceme-li se skutečně na něčem domluvit, neobejdeme se bez shody na významech pojmů na straně jedné a bez odložení ideologických brýlí a předsudků na straně druhé.

Nebylo by od věci najít pro začátek pár věcí, na nichž se dá shodnout. A jsem přesvědčen, že právě hledání a vymezení významů slov, která běžně bezmyšlenkovitě pronášíme, se může stát jedním z prvních kroků k otevřenějšímu myšlení. Tedy – tady je moje verze.

Alternativní fakta

Termín proslavený v roce 2017 Trumpovou poradkyní Kellyanne Conwayovou která prohlásila: „Mluvčí Bílého domu nelhal, poskytl alternativní fakta.“ V postpravdivém zmatení jazyků označuje tento termín něco, co odporuje faktům, a nejedná se tedy o nic jiného než o eufemismus pro lež.

Alternativní média

Mediální projevy, které se staví do opozice vůči „dominujícím“ prvkům veřejnosti či poskytují jiný způsob výkladu dominantní společenské ideologie a mediovaných informací. Alternativní média a sociálním hnutím vlastní média nabízí v mediálním prostředí možnost jiné (doslova alternativní) varianty zdroje informací.² V určitých kruzích je takto zavedený termín spíše obecným označením médií dezinformačních, já jej ale primárně chápu jako pojem neutrální.

Argumentační klam

Těž řečnický trik nebo argumentační faul je v řečnictví takový výrok, jehož smyslem je porazit či přesvědčit oponenta bez ohledu na pravdivost zastávaných názorů. Podstatou argumentačního klamu bývá nenápadné porušení pravidel logického důkazu, působení na emoce místo na rozum, případně obojí. Argumentační klamy bývají oblíbenou součástí argumentace propagandistů a manipulátorů.

Click-bait

Odkazová/klikací návnada v titulku, mající za cíl vyvolání zvědavosti a upoutání pozornosti za každou cenu. Obvykle láká webového uživatele na prokliknutí na daný web, čímž se zvýší jeho návštěvnost a zisk z online reklamy. Nesetkáme se s ním jen na internetu, využívá jej i bulvár v tištěné podobě (více v kapitole o mediální gramotnosti). Příklady: „Nebezpečná nemoc! Udělejte ihned tuto jednoduchou věc a budete v bezpečí“, „Zaručeně nejlepší návod, jak...“, „X udělal Y, neuvěříte, co se stalo pak.“

Dezinformace

Lživá, klamná, falešná informace, která má za cíl ovlivnit úsudek a názor jedince, více osob či celé společnosti. Významově se kryje jak s fake news, tak s některými hoaxy či konspiracemi.

Ezoterika

Zabývá se nereálným, nemateriálním a technickými prostředky nebo metodami vědy nepoznatelným světem. Principy „duchovního poznávání“ v ezoterice se neslučují s kriticko-racionálním přístupem vědy. Spadá sem široká sféra duchovních nauk, psychotroniky, léčitelství, jasnovidectví atp.

Fake news

Úmyslné šíření dezinformací prostřednictvím tradičních nebo internetových médií a sociálních sítí, a to za účelem politického nebo finančního zisku. (Tématu se detailně věnuji v kapitole o mediální gramotnosti.) Mezi fake news se neřadí zjevné parodie či satira, přestože těmi, kteří je nerozpoznají, jsou za ně tu a tam označovány.

Fakta

Poznané a ověřené dílčí skutečnosti. Fakta jsou nezávislá na pozorovateli. Nelze je zaměňovat s názorem, tedy interpretací. Nic jako „alternativní fakt“ proto neexistuje, je to naprostý blábol.

Faktoid

Něco, co se faktu podobá, ale ve skutečnosti jím není. Může jít o předpoklad nebo spekulaci opakovanou tak často, že se začne za fakt považovat. Zahrnuje neskutečné, nepravdivé nebo nepřesné, sporné, neověřené, nepotvrzené, naivní, nepodložené tvrzení.

Hoax

Podvodná, mystifikační, varovná či žertovná klamná zpráva. Je obvykle nevyžádaná a obsahuje výzvu k dalšímu šíření (detailně v kapitole o hoaxech).

Konspirační teorie

Znamená teorii spiknutí. V původním významu neutrální označení pro jakékoli tvrzení o kriminálním nebo politickém spiknutí, nyní se používá téměř výlučně pro odkazování na okrajové teorie, které vysvětlují historické nebo současné události jako výsledek tajného spiknutí skupiny mocných činitelů. Zastánci konspiračních teorií obvykle tvrdí, že touto skupinou jsou vlády, tajné služby, mocné korporace nebo mezinárodní organizace, tajné spolky, představitelé určitých národů či náboženství nebo i mimozemské civilizace.

Kritické myšlení

Schopnost rozhodovat a rozlišovat, znamená především: nepodléhat prvnímu dojmu, obecnému mínění nebo naléhavosti nějakého sdělení, naivně nepřebírat tradované názory, dokázat zaujmout odstup a připustit odlišný pohled, vytvořit si vlastní názor na základě vědomostí a zkušeností jak vlastních, tak i jiných kvalifikovaných osob.

Manipulace

Proces ovlivňování jednotlivce, skupiny či společnosti, v jehož důsledku se výrazně mění názory a postoje cílové skupiny, aniž by si to dotyční nutně uvědomovali.³ Techniky manipulace lze nalézt v reklamě, stejně jako v politickém marketingu.

Mediální gramotnost

Schopnost získávat přístup k médiím, chápat a kriticky vyhodnocovat různé aspekty médií a mediálních obsahů a vytvářet v různých kontextech vlastní sdělení. Je jedním ze základních předpokladů ke kritickému myšlení.

Názor

Vyjádření specifického osobního hlediska jednotlivce. Je osobní interpretací stanoviska či postojem k určité záležitosti, a je tedy vždy subjektivní. Nijak nezaručuje výlučnou platnost nějakého názoru, natož pak platnost trvalou, protože i kdyby byl názor pravdivý, nic nevyklučuje platnost, oprávněnost a pravdivost i jiných názorů.

Pravda

Znamená shodu tvrzení se skutečností. Pravda je něco platného (faktického) bez ohledu na názory a interpretace. Řeči o „mé pravdě“, „relativní pravdě“ apod. jsou jen bláboly. Výroky jsou pravdivé pouze tehdy, má-li se to, co označují, skutečně tak, jak je to označováno.⁴ Pravda tedy není relativní, ani neexistuje více pravd. Protikladem pravdy je lež.

Uvědomuji si, že existují i jiná, shovívavější pojetí pravdivosti – tak třeba psycholog Paul Ekman označuje pravdu za „upřímný pokus podat přesné informace“⁵. Takový pohled ale spíše vypovídá o tom, čemu ten který jedinec věří, než o prokazatelnosti a faktičnosti, o níž se v knize bude hovořit především. Svět fact-checkerů, skeptiků a lovců hoaxů tak spíše vystihuje gándhíovské pojetí pravdy: „Omyl se nestane pravdou proto, že ho mnozí šíří, tak jako se pravda nestane omylem proto, že ji nikdo nevidí. Pravda stojí sama na sobě.“

Propaganda

Soubor prostředků, jimiž se záměrně působí na myšlení a cítění. Na rozdíl od informování a vzdělávání má propaganda za cíl ideově a citově ovládat obyvatelstvo do té míry, že propagátor je s to řídit jeho názory, city, nálady a postoje v libovolnou dobu a v žádané intenzitě.⁶ V pejorativním významu rozšiřování nejčastěji demagogických názorů a informací za účelem vyvolání anebo zesílení určitých postojů nebo jednání mas ovládaných skupinou, která dané mase vládne pomocí ideologie. V současnosti ústřední význam a smysl přebírá označení public relations (PR).⁷

Lež

Klam ve formě nepravdivého výroku, obvykle pronášený se záměrem druhé oklamat. Podstatou lži je úmysl a vědomí nepravdivosti.

„Zajímavá definice lhaní říká,“ píše František Koukolík v knize *Nejspanilejší ze všech bohů*, „že jde o vědomě nepravdivý výrok sdělený druhé osobě se záměrem, aby druhá osoba věřila, že je výrok pravdivý, čímž je druhé osobě narušeno právo na svobodu úsudku, nadto se záměrem druhou osobu poškodit. Proto se tato definice netýká dětí a duševně nemocných lidí.“⁸

Uvědomuji si, že ne každé lhaní je a priori špatné. Určitý druh lží, nepravd či vynechání některých informací v životě běžně používáme (chválíme šaty a účesy, aniž bychom to mysleli vážně, jsme zdvořilí atd.). Lež zde slouží jako sociální pojivo, usnadňuje komunikaci a vztahy – v tomto smyslu se jí zde však zabývat nebudu.